

Gdynia

matgwardecki@gmail.com

Instytut Archeologii, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

lukaszkowalskipl@gmail.com

Instytut Archeologii, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

mkozicka@umk.pl

Instytut Archeologii, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

mateusz.sosnowski@wdeckipark.pl

*Mateusz Gwardecki, Łukasz Kowalski, Magdalena Kozicka,
Mateusz Sosnowski*

30 LAT PÓŹNIEJ – NEOLIT ZIEMI CHEŁMIŃSKIEJ W BADANIACH ZAKŁADU MŁODSZEJ EPOKI KAMIENIA

Zarys treści. W artykule omówiono historię i kierunki badań nad neolitem ziemi chełmińskiej prowadzonych od lat 80. ubiegłego wieku przez Zakład Młodszej Epoki Kamienia Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. W szczególności zaprezentowano nowe perspektywy i projekty badawcze realizowane w ostatnich latach w Zakładzie przez młodszych pracowników oraz doktorantki i doktorantów, w tym kwestie związane z mentalnością społeczności pradziejowych, modelowaniem bayesowskim oznaczeń radiowęglowych i dynamiką osadnictwa społeczności wczesnorolniczych oraz warunki współczesnego ich manifestowania się w przestrzeni geograficznej ziemi chełmińskiej czy badania nad najstarszą metalurgią na ziemiach polskich.

Słowa kluczowe: neolit, ziemia chełmińska, osadnictwo, metalurgia.

KRÓTKA HISTORIA BADAŃ

W latach 80. ubiegłego wieku w Instytucie Archeologii i Etnografii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu zainicjowano program badań nad neolitem ziemi chełmińskiej. Początki jego realizacji zbiegły się w czasie z wdrożeniem ogólnopolskiego projektu Archeologicznego Zdjęcia Polski

(dalej: AZP). Były to dwa silnie ze sobą powiązane programy, co wpłynęło i wpływa nadal na kształt archeologii neolitu tego regionu. W wyniku realizacji AZP i ponawianych akcji weryfikacyjnych ujawniono na obszarze dawnego woj. toruńskiego około 2500 stanowisk archeologicznych ze śladami osadnictwa z młodszej epoki kamienia (neolitu), spośród których przebadano metodą wykopaliskową około 120. Pozyskano źródła archeologiczne – od materiałów wczesnych faz kultury ceramiki wstęgowej rytej aż do schyłku kultury ceramiki sznurowej, reprezentujące pełną sekwencję przemian kulturowych w neolicie dorzeczy Odry i Wisły. Ziemia chełmińska należy do regionów najlepiej rozpoznanych pod względem osadnictwa społeczności wczesnorolniczych na ziemiach polskich (Nowak 2009, s. 285–289).

W ciągu minionych 30 lat zmieniała się również perspektywa teoretyczna i metodyczna w badaniach nad neolitem. Istotne zmiany nastąpiły w sposobie definiowania neolitu. Już dawno pojęcie to przestało być tylko określeniem ludzkiej potrzeby postępu (Mamzer 1999) czy pakietu współwystępujących ze sobą osiągnięć technologiczno-gospodarczych (Nowak 2009, s. 22–23) manifestujących tak rozumiany bieg dziejów. W próbach jego definiowania odwołano się bowiem do światopoglądu badanych społeczności (Czerniak 1994, s. 24–30). Ten kierunek interpretacji wyszedł poza ekonomiczną kategorię pojmowania tego zjawiska. Zaowocował m.in. adaptacją koncepcji synkretyzmu kulturowego. W tym ujęciu pojawienie się i wykorzystanie rolnictwa były organicznie powiązane z praktykami rytualnymi (Girard 2013, s. 36–40; Kowalski 2014a, s. 69–70). Przekonanie to jest oparte na heurystyce określającej społeczności pradziejowe jako wspólnoty działające i myślące na sposób magiczny (Dobosz 2002; *Metamorfoza* 2001; Pałubicka 2006). Te koncepcje teoretyczne zostały zastosowane w ujęciach syntetycznych neolitu ziemi chełmińskiej (np. Kukawka 1997; Małecka-Kukawka 2001).

Widoczne zmiany nastąpiły również w metodologii i metodyce prowadzenia studiów nad młodszą epoką kamienia. Było to możliwe dzięki zaadaptowaniu nowych narzędzi i technik badawczych, które w ciągu ostatnich trzech dekad przyniósł dynamiczny rozwój technologii.

ZAGADNIENIA I METODY BADAWCZE

W Zakładzie Młodszej Epoki Kamienia (dalej: ZMEK) prowadzone są studia nad mentalnością społeczności pradziejowych, interpretacją czynności i rzeczy w kulturze pierwotnej, paleolingwistyką oraz teorią archeologii w ramach an-

tropologii pradziejów (Kowalski 2014b; Kowalewski 2014; 2015). Opierają się one na założeniach archeologii kulturoznawczej – koncepcji zaproponowanej przez Andrzeja P. Kowalskiego. Nawiązuje ona do metafory stratygraficznej. Rozpoznanie warstwy kulturowo najmłodszej (współczesnej) otwiera proces interpretowania minionych faktów. Gradacja chronologiczna wartości i przekonań pozwala na ujawnianie starszych kulturowo warstw i wykluczenie tych, które są anachroniczne i nieadekwatne (Kowalski 2014a, s. 15–41). Realizacja tych założeń opiera się na wykorzystaniu źródeł pozamaterialnych, np. filologicznych i lingwistycznych, chociaż dane językoznawcze wymagają nadania im odpowiedniej perspektywy antropologicznej i kulturoznawczej (Kowalski 2009; Sobotka 2015).

Wciąż aktualnym zagadnieniem badawczym archeologii jest określanie wieku materiałów zabytkowych. Żadna z dostępnych metod datowania absolutnego nie umożliwi bowiem ustalania „bezwzględnej” datacji faktu kulturowego ani operowania kilkuletnimi przedziałami chronologicznymi. Te poważne ograniczenia przełamuje do pewnego stopnia modelowanie bayesowskie (Bronk Ramsey 2008; 2009; Bronk Ramsey, Lee 2013). Jest to, zyskujące coraz bardziej na popularności, narzędzie służące do interpretowania wyników datowania radiowęglowego oraz tworzenia sekwencji chronologicznych zdarzeń w połączeniu z zastosowaniem innych metod określania wieku materiałów (Bayliss i in. 2007, s. 24; Walanus, Goslar 2009; Michczyński 2011).

PROJEKTY I PERSPEKTYWY

Niżej omówiono skrótowo najnowsze przedsięwzięcia badawcze podjęte przez młodszych pracowników ZMEK oraz doktorantki i doktorantów. W 2014 roku przystąpiono do realizacji projektu poświęconego ponadtysiącletniemu współistnieniu ugrupowań wczesnorolniczych i zbieracko-łowieckich na Pojezierzu Chełmińsko-Dobrzyńskim (projekt badawczy podjęty przez dr. Kamila Adamczaka). Kontakty i więzi międzygrupowe najczytelniej manifestują się w pozostałościach garncarstwa obu formacji, zwłaszcza w okresie rozwoju wspólnot kultury pucharów lejkowatych (4200/4000–3000/2800 BC). Archeologia dysponuje wąskim zestawem materiałów, umożliwiającym rozpoznawanie takich zjawisk i procesów w szerokiej perspektywie chronologicznej i przestrzennej. Najliczniejszą i jednocześnie najbardziej efektywną kategorią źródeł archeologicznych, która może być wykorzystana do tego celu, są pozostałości naczyń wytwarzanych przez wszystkie społeczności rolnicze (neoli-

tyczne) i niektóre wspólnoty zbieracko-łowieckie (subneolityczne). Projekt ten polega zatem na próbie translacji wyników analiz instrumentalnych na wzorce zachowań kulturowych, utrwalonych w badanych źródłach archeologicznych. Otwiera to możliwość przełamania utrzymującego się dotychczas impasu w badaniach nad dynamiką i naturą tysiącletniego współistnienia tych dwóch światów.

Od 2015 roku w ZMEK realizowany jest projekt obejmujący studia nad kulturą pradziejową w ujęciu antropologicznym. Jego założenia opierają się na próbach opisu mentalnego społeczności pradziejowych z uwzględnieniem koncepcji spontaniczno-praktycznego sposobu myślenia kultur archaicznych (Pałubicka 2006; 2009) oraz na wyobrażeniach zbiorowych określanych przez metamorfozy magiczne (*Metamorfoza* 2001). Perspektywa ta wpisuje się w szerszy nurt antropologizacji archeologii i stwarza możliwość realizacji istotnych postulatów współczesnej humanistyki. Sygnalizowany problem badawczy podejmuje w swojej rozprawie doktorskiej Mateusz Gwardecki.

W 2015 roku uruchomiony został program badawczy, realizowany przez doktorantkę Magdalенę Kozicką, którego celem jest ponowna interpretacja wyników datowania radiowęglowego materiałów neolitycznych z obszaru Niżu Polskiego. W przypadku ziemi chełmińskiej dostępny jest zbiór ponad 70 oznaczeń wieku ^{14}C (Adamczak i in. 2016). Sukcesywnie powiększająca się baza wyników umożliwia prowadzenie bardziej zaawansowanych analiz porównawczych (np. z zastosowaniem wspomnianego już wyżej modelowania bayesowskiego) oraz podjęcie rozważań nad metodologią datowania radiowęglowego. Istotnym elementem studiów prowadzonych w tym zakresie jest określenie zależności strukturalnej i funkcjonalnej między próbą radiowęglową a kontekstem jej pozyskania (zob. Dean 1978; Richter i in. 2009, s. 711; Kukawka 2010; Walanus, Goslar 2009).

Realizowane są także badania nad najstarszą metalurgią na ziemiach polskich. Są one prowadzone przez doktoranta Łukasza Kowalskiego i dr. Kamila Adamczaka we współpracy z wieloma polskimi instytucjami nauki i kultury, zwłaszcza z Akademią Górniczo-Hutniczą im. St. Staszica w Krakowie w ramach umowy o wzajemnej współpracy. Badania te polegają na poddawaniu wybranych zabytków metalowych klasyfikacji typologicznej i surowcowej. Ta ostatnia jest oparta na wynikach analiz metaloznawczych. Umożliwia to określenie profilu surowcowego i stopowego analizowanych zabytków i rozpoznanie techniki wykonania oraz sposobów użytkowania tych przedmiotów w przeszłości. W konsekwencji możliwe jest odniesienie konkretnego zabytku do szerszego kontekstu technologicznego, w jakim został on wytworzony,

oraz kontekstu społecznego, w jakim niegdyś funkcjonował. Pozwala to na zmianę optyki postrzegania nawiązywania i utrzymywania kontaktów przez społeczność pradziejowe i nadanie jej jeszcze bardziej dynamicznego obrazu (Adamczak i in. 2015a; 2015b; Suchy i in. 2016).

Dynamika osadnictwa społeczności wczesnorolniczych na ziemi chełmińskiej i warunki współczesnego jej manifestowania się w przestrzeni geograficznej regionu to zagadnienie badawcze podjęte w ZMEK przez doktoranta Mateusza Sosnowskiego. W realizacji tego projektu stosowana jest klasyczna metoda zwiadów powierzchniowych i weryfikacja wcześniejszych ustaleń. Nowe stanowiska archeologiczne poszukiwane są również z zastosowaniem archeologii lotniczej oraz technik lidarowych. Poza uzupełnieniem dotychczasowego stanu wiedzy na temat krajobrazu osadnictwa społeczności neolitycznych na ziemi chełmińskiej i jego uwarunkowań środowiskowych projekt ten ma także istotny walor konserwatorski w zakresie ochrony i ewidencji stanowisk archeologicznych. Jest on realizowany na wybranych obszarach ziemi chełmińskiej, na których zostały przeprowadzone szczegółowe badania powierzchniowe.

ZAMIĄST PODSUMOWANIA: KU TRANSDYSCYPLINARNOŚCI

Neolit rozumiemy wieloaspektowo: jako epokę chronologiczną z centralnym problemem chronologii i periodyzacji, jako okres intensywnych przemian kulturowych z wpisanym w niego pakietem istotnych zmian technologicznych i w końcu – jako skutek uboczny praktyk rytualnych oraz konstrukt kulturowy. Niektóre podejmowane przez nas zagadnienia badawcze są bliższe „klasycznej” wersji archeologii – nawiązującej do jej nurtów kulturowo-historycznych i tradycji procesualnych, wzbogacanych przez współczesne metody i perspektywy badań humanistycznych i przyrodniczych. Inne projekty realizowane w ZMEK wychodzą naprzeciw „nieklasycznej” archeologii, inspirowanej konstruktywizmem kulturowym oraz badaniami poznańskiej szkoły kulturoznawczej.

Czynnikiem integrującym naszą działalność jest silne przekonanie o potrzebie realizacji postulatu pluralizmu poznawczego. Zdajemy sobie jednak sprawę, że taka postawa nie musi przyczyniać się do rozwoju współpracy między dyscyplinami, może bowiem przybierać formę konformistycznej „uprzejmej nieuwagi”, co oznacza niewykraczanie poza uznawany styl myślowy. Stąd w tytule tego rozdziału naszego artykułu pojawia się postulat badań

transdyscyplinarnych, których istotą jest abstrahowanie od konwencjonalnych granic dyscyplin. Zakładamy, że paradygmatem, który pozwoli nam na jego urzeczywistnienie, jest konstruktywizm kulturowy (Szahaj 2013).

Bibliografia

- Adamczak K., Garbacz-Klempka A., Kowalski Ł., 2015a, *Miedziana siekiera z Białego Boru, gm. Grudziądz w świetle nowych analiz*, Rocznik Grudziądzki, t. 23, s. 169–177.
- Adamczak K., Kowalski Ł., Bojarski J., Weinkauff M., Garbacz-Klempka A., 2015b, *Neolithic metal objects hoard from Kaldus, Chełmno commune, kujawsko-pomorskie voivodeship*, Sprawozdania Archeologiczne, t. 67, s. 199–219.
- Adamczak K., Kukawka S., Kozicka M., Małecka-Kukawka J., 2016, *Grupa chełmińska kultury pucharów lejkatych – ocena modeli periodyzacyjnych w kontekście chronologii absolutnej*, [w:] *Датування – хронологія – періодизація. Пізні аспекти часу в археології / Datowanie – chronologia – periodyzacja. Różne aspekty czasu w archeologii*, red. M. Rybicka, N. Biłas, Haykobi studii, B. 9, Львів, s. 122–135.
- Bayliss A., Bronk Ramsey C., Plicht van der J., Whittle A., 2007 *Bradshaw and Bayes: Towards a Timetable for the Neolithic*, Cambridge Archaeological Journal, t. 17(1) (supl.), s. 1–28. DOI:10.1017/S0959774307000145.
- Bronk Ramsey C., 2008, *Deposition models for chronological records*, Quaternary Science Reviews, t. 27(1–2), s. 42–60.
- Bronk Ramsey C., 2009, *Dealing with outliers and offsets in radiocarbon dating*, Radiocarbon, t. 51, s. 1023–1045.
- Bronk Ramsey C., Lee S., 2013, *Recent and Planned Developments of the Program OxCal*, Radiocarbon, t. 55(2–3), s. 720–730.
- Czerniak L., 1994, *Wczesny i środkowy okres neolitu na Kujawach: 5400–3650 p.n.e.*, Poznań.
- Dean J.S., 1978, *Independent dating in archaeological analysis*, [w:] *Advances in Archaeological Method and Theory*, red. M.B. Schiffer, New York, s. 223–265.
- Dobosz A., 2002, *Tożsamość metamorficzna a komunikacja językowa*, Poznań.
- Girard R., 2013, *Rzeczy ukryte od założenia świata. Geneza kultury i instytucji*, Rocznik Antropologii Historii, nr 2(5), s. 17–50.
- Kowalewski J., 2014, *Konferencja „Historia w antropologii – antropologia w historii. Symetrie oglądu przeszłości”*, Toruń, 14–15 listopada 2013 r., Rocznik Antropologii Historii, nr 1(6), s. 356–377.
- Kowalewski J., 2015, *Antropologia kulturowa wobec zadania prahistorii*, [w:] *Cmentarzyska – relacje społeczne i międzykulturowe*, Funeralia Lednickie – spotkanie 17, red. W. Dzieduszycki, J. Wrzesiński, Poznań, s. 13–19.
- Kowalski A.P., 2009, *Antropologizacja a lingwistyczne rekonstrukcje kultury*, [w:] *Antro-*

- pologizowanie humanistyki. Zjawisko – proces – perspektywy*, red. J. Kowalewski, W. Piasek, Olsztyn, s. 69–82.
- Kowalski A.P., 2014a, *Antropologia zamierzchłych znaczeń*, Toruń.
- Kowalski A.P., 2014b, *Etnologia Stanisława Poniatowskiego jako inspiracja dla antropologii pradziejów*, Etnografia Nowa, z. 6, s. 145–157.
- Kukawka S., 1997, *Na rubieży środkowoeuropejskiego świata wczesnorolniczego. Społeczności ziemi chełmińskiej w IV tysiącleciu p.n.e.*, Toruń.
- Kukawka S., 2010, *Subneolit północno-wschodnioeuropejski na Niżu Polskim*, Toruń.
- Małecka-Kukawka J., 2001, *Między formą a funkcją. Traseologia neolitycznych zabytków krzemienych z ziemi chełmińskiej*, Toruń.
- Mamzer H., 1999, *V.G. Childe'a idea postępu jako koncepcja dziejów*, [w:] *V. Gordon Childe i archeologia w XX wieku*, red. J. Lech, F.M. Stępniewski, Warszawa, s. 223–242.
- Metamorfoza*, 2001, *Czy metamorfoza magiczna rekompensuje brak symbolu?*, red. J. Kmita, Poznań.
- Michczyński A., 2011, *Tworzenie chronologii bezwzględnych na podstawie datowania metodą radiowęglową*, Gliwice.
- Nowak M., 2009, *Drugi etap neolityzacji ziem polskich*, Kraków.
- Pałubicka A., 2006, *Myślenie w perspektywie poręczności a pojęciowa konstrukcja świata*, Bydgoszcz.
- Pałubicka A., 2009, *Narzędzie i rzecz w interpretacji archeologicznej*, *Analecta Archaeologica Ressoviensia*, t. 4, s. 51–76.
- Richter D., Tostevin G., Škrdl P., Davies W., 2009, *New radiometric ages for the Early Upper Palaeolithic type locality of Brno-Bohunice (Czech Republic): comparison of OSL, IRSL, TL and 14C dating results*, *Journal of Archaeological Science*, t. 36, s. 708–720.
- Sobotka P., 2015, *Etymologizowanie i etymologia: od semantyki ontologicznej do etymologii hermeneutycznej*, Warszawa.
- Suchy J.Sz., Garbacz-Klempka A., Adamczak K., Kowalski Ł., Kozana J., Perek-Nowak M., Szucki M., Piękoś M., 2016, *Metallographic studies of selected Eneolithic and Bronze Age artifacts from Poland*, *Key Engineering Materials*, t. 682, s. 151–159.
- Szahaj A., 2013, *Nauki o kulturze jako nauki podstawowe (i krytyczne)*, *Przegląd Kulturoznawczy*, t. 15(1), s. 30–34.
- Walanus A., Goslar T., 2009, *Datowanie radiowęglowe*, Kraków.

30 YEARS LATER – THE NEOLITHIC OF CHEŁMNO LAND
IN THE RESEARCH OF THE DEPARTMENT
OF THE YOUNGER STONE AGE

Keywords: Neolithic, Chełmno Land, settlement, metallurgy.

Summary

In the 1980s, a research programme on the Chełmno Land Neolithic was launched at the Institute of Archaeology and Ethnography of the Nicolaus Copernicus University. From the very beginning, it was permanently associated with the Archaeological Picture of Poland project. As a result of the work undertaken, approximately 2,500 archaeological sites from the younger Stone Age were located in the area of the former Toruń Voivodeship, of which approximately 120 were examined by the excavation method. Archaeological sources have been obtained from the early phases of the Linear Pottery culture until the end of the Corded Ware culture. This allows the Department of the Younger Stone Age, and within it the authors of this study, to conduct multifaceted studies on Neolithic communities. They focus on issues related to the mentality of prehistoric communities, Bayesian modelling of radiocarbon markings, the dynamics of settlement of early agricultural communities and the conditions of their contemporary manifestation in the geographical space of the Chełmno Land, or research on the oldest metallurgy in Poland.

Some research issues carried out at the Department of the Younger Stone Age are closer to classical archaeology, while other projects aim at a slightly different form of its implementation, inspired by cultural constructivism and the research of the Poznań school of cultural studies. The factor integrating the activities of the Department of the Younger Stone Age is a strong belief in the need to implement the postulate of cognitive pluralism, which is to abstract from the conventional boundaries of disciplines. We assume that the paradigm that will make the postulate of transdisciplinary research come true is cultural constructivism.